

Անի Հակոբյան (Հայաստան)*ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ*

DOI: 10.58453/29537967-2022.7-07

**ՊԵՏՐՈՍ ԱԼԱՀԱՅՏՈՅԱՆԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒԻ
ԵՐԱԺՇՏԱԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ****Վերջին հարյուրամյակի կարևորագույն հավաքածուներից
մեկը և դրա ճանապարհը դեպի հայրենիք**

2020 թվականը հայ ժողովրդի համար ծանր իրադարձությունների ու կորուստների տարի էր, սակայն ունեցել ենք նաև ձեռքբերումներ, որոնցից մեկը Պետրոս Ալահայտոյան բանահավաքի ողջ կյանքի նվիրական գործունեության արդյունքը հանդիսացած հսկայաձավալ հավաքածուի՝ հայրենիք հասնելու իրողությունն է: Հավաքածուի աշխարհագրական լայն ընդգրկմանը դեռ կանդադառնանք, այժմ նշենք միայն, որ այն ներառում է 125 տուփ մագնիտոֆոնային ժապավեն (կլոր բաբինա) և 430 տուփ մագնիտոֆոնային ձայնագրություն (քառակուսի կոմպակտ կասետ):

2020 թ. հունվարին Լոս Անջելեսում իմ նախաձեռնությամբ տեղի ունեցավ հանդիպում այդ երևելի երաժշտագետի հետ: Հանդիպումից ամիսներ անց, արդեն Երևանում, զանգ ստացանք նրա կնոջից, որն ասաց, որ բանահավաքը որոշում է կայացրել իր հունձքը ուղարկել հայրենիք: Այս ամենից հետո մեր առաջնահերթ խնդիրը եղավ գտնել ֆինանսական աղբյուր ու հովանավորություն և կատարել նյութի թվայնացումն ու նախնական անձնագրավորումը: Վերջինիս յուրատեսակ հաշվետվությունն է սույն հոդվածը:

Նախ ներկայացնենք սեպտեմբերի 11-ին Լոս Անջելեսի «Արարատ» ծերերի խնամքի տանը իր մահկանացուն կնքած այդ հայորդուն:

Պետրոս Ալահայտոյան

Երաժշտագետ, բանահավաք, խմբավար ու հասարակական գործիչ Պետրոս Ալահայտոյանը ծնվել է 1934 թ. նոյեմբերի 29–ին Բեյրութում՝ ցեղասպանությունից փրկվածների ընտանիքում¹։ հայրն ուրֆացի էր, մայրը՝ կեսարացի։ Նախակրթարանին զուգահեռ սովորել է Բեյրութի երաժշտանոցի տեսության և ջութակի դասարաններում։ 1948 թ–ից սկսած սովորել է Նշան Փալանճեան ճեմարանում, ապա 1954 թ–ից՝ Ամերիկյան համալսարանում։ Ահա այս ժամանակաշրջանում ծանոթանում է Բարսեղ Կանաչյանի հետ և դառնում նրա «Գուսան» երգչախմբի անդամ։ Ինչպես ինքն է ասում, դառնում է հետզհետե կուրացող ուսուցչի «աչքերը»՝ խմբերգերի ձեռագրերը սրբագրելու և դասդասելու գործում։ Այս ամենի տրամաբանական և փայլուն հանգուցալուծումն է դառնում Բ. Կանաչյանի ստեղծագործական ամբողջ ժառանգության ամփոփումը հանդիսացող խմբերգերի և մեներգերի երկհատորյակը² Պետրոս Ալահայտոյանի և նրա զարմուհու՝ դոկտոր Ծովինար Մարգարեանի աշխատասիրությամբ, որը տպագրվել է Բեյրութում 2019 թ.:

Ծնողների հորդորով 1956–ին մեկնում է Բելգիա՝ Լուվեն, դեղագիտություն սովորելու, քանի որ Բեյրութում դեղատուն ունեցող ընտանիքի միակ արու զավակն էր, որը պիտի շարունակեր այդ բիզնեսի ղեկավարումը։ Սակայն նա արդեն իսկ կապված էր երաժշտության ու մասնավորաբար հայ ավանդական երաժշտության հետ անտեսանելի կապերով. որքան ճանաչում էր կոմիտասյան հայ երգի գրառումները, այնքան անհնար էր դառնում լինել դրանցից հեռու ու անմասն, հաջող գործարար... Հորը չվշտացնելու մեծ ջանքերը տևեցին միայն չորս տարի, և 1961 թ. դիպլոմավորված

¹ Պետրոսը մանրամասն գիտեր ընտանիքի պատմությունը և բանահավաքչության ընթացքում հատուկ հոգաձությամբ էր պատմում։

² **Բ. Կանաչեան, Երաժշտական երկերու ժողովածու**, խմբ.՝ Պ. Ալահայտոյեան, Ծ. Մկրեան–Մարգարեան, Անթիլիաս–Լիբանան, Տպարան Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիո, 2019, հատ. Ա, Բ։

դեղագործը վերադարձավ Բեյրութ ու դժկամությամբ ստանձնեց դեղատան ղեկավարումը՝ զուգահեռ շարունակելով Կանաչյանի հետ իր շփումներն ու արդեն իսկ փորձելով գտնել ու գրառել ժողովրդական երգեր: Ի վերջո՝ 1965–ին, ստանալով ծնողների օրհնությունը, կրկին մեկնեց Բելգիա՝ այս անգամ Բրյուսելի Ազատ համալսարանի (ULB) երաժշտագիտական բաժնում սովորելու: Ինչպես ինքն է նշում, «*ցավոք, ոչ մեկ հնարավորություն չի կար որևէ կերպ առնչվելու հայկական կամ այլ արևելյան հարուստ մշակույթի հետ, ավելին, այնպեղ տիրում էր բացարձակ անտեղյակություն և անտարբերություն*»³: Սակայն Ալահայտոյանն իր պարտքն ու խնդիրը դարձրեց հայ ավանդական ու կոմպոզիտորական արվեստի հանրահռչակումը: Նման գործունեության լայն հնարավորություն ստեղծվեց հատկապես 1977 թ. սկսած, երբ նա անցավ աշխատանքի Բրյուսելի պետական ռադիոյում: Հայ երաժշտությանը որոշ հաղորդումներ նվիրելուց բացի՝ նա պետական ռադիոյի՝ իր ղեկավարած երգչախմբի հետ, որի կազմում չկար ոչ մի հայ, կատարել է կոմիտասյան հարսանեկան շարը:

Հենց այս հիմնարկում աշխատելու տարիներին, մասնավորապես 1985 թ. սկսած, ցեղասպանության 70 և Կոմիտասի մահվան 50–ամյա տարելիցներին ընդառաջ, Ալահայտոյանը որոշում կայացրեց տարերային բնույթ կրող իր բանահավաքչական գործունեությունը դարձնել նպատակային:

Թողնելով Բելգիայում պետական աշխատանքն ու ֆինանսական կայունությունը՝ ուղղվեց դեպի եվրոպական երկրներ.

- ✓ Ֆրանսիա, որտեղ այցելեց հայկական երեք ծերանոց՝ երկուսը Փարիզի շրջանում, մեկը՝ Սեն Ռաֆայել ծովափնյա քաղաքում, փարիզյան հայաշատ արվարձաններ՝ Ալֆորվիլ,

³ Անձնական հաղորդակցություն Ալահայտոյանի տանը. 2020 թ. հունվար, Լոս Անջելես:

Իսսի լէ Մուլինո, Շավիյ, Լամար, ապա նաև այլ քաղաքներ՝
Լիոն–Տէսսին, Վալանս, Վիէն,

- ✓ Բելգիայի հայ գաղութներ Բրյուսելում և Անտվերպենում,
- ✓ Հոլանդիա՝ Ալմելո քաղաք:

1986 և 1991 թթ., ստանալով հրավեր ԱՄՆ–ի հայկական համայնքից, դասախոսություններով հանդես եկավ Բոստոնում և Լոս Անջելեսում: Հենց առաջին այցն այս աշխարհամաս արդյունավետ եղավ նաև հավաքչական առումով, մասնավորապես՝ Ֆրեզնոյի, Լոս Անջելեսի, Դետրոյթի, Բոստոնի ծերանոցներում:

1987–88 թթ. ՍՍՀՄ (հետագայում՝ ԽՍՀՄ) սփյուռքահայության հետ կապերի բաժնի հրավերով այցելեց Սովետական Հայաստան և հենց այս ժամանակ ծանոթացավ իր համար բացառիկ մարդկանց ու մասնագետների՝ Մարգարիտ Բրուսյանի, Ալինա Փահլևանյանի, Արուսյակ Սահակյանի և ուրիշների հետ: Յուրահատուկ ու անգնահատելի էր համարում իր հանդիպումները Հայրիկ Մուրադյանի հետ, որի անզուգական զգացողությամբ ազնվագույն կատարումները համարում էր անզերազանցելի բարձունք:

1988 թ. նպատակային այցեր ունեցավ Հունաստանի մայրաքաղաք Աթենք և ֆրանսիական Մարսել քաղաք, իսկ 1989, 1990 և 1992 թթ.՝ Սիրիա՝ Հալեպ, Քեսապ, Գամըշլի:

1995 թ. ԱՄՆ–ում հաստատվելուց և այնտեղի ծերանոցներում վերջին խոշոր հունձքն անելուց առաջ դեռևս Հալեպում Պետրոս Ալահայտոյանը հանդիպում է իր կյանքի գլխավոր բանասացին՝ բալուցի Մարիին կամ Մարոյին, որի շնորհիվ մենք այսօր ունենք այդ հարուստ տարածաշրջանի շքեղ երաժշտական մշակույթի համայնապատկերը:

Հայ իրականության մեջ բացառիկ են նրա կազմած «Բալուի (և տարածաշրջանի) երաժշտական ազգագրական հավաքածուն»⁴,

⁴ Պ. Ալահայտոյան, *Բալուի (և տարածաշրջանի) երաժշտական ազգագրական հավաքածոյ*, Փասատենա, «Դրագարկ» հրատ., 2009:

որը կազմվել է ըստ Մարո Նալպանտեանից կատարած գրառումների, ինչպես նաև ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված «Վան-Վասպուրականի ազգագրական բնորոշ երգային նմուշներ»⁵ ժողովածուները:

Առաջին հերթին պետք է ընդգծել այն կարևոր հանգամանքը, որ բուն ժողովածուներին կցված է հնչող նյութ՝ կրող-բանասացների կատարմամբ, ինչը թույլ է տալիս հետազոտողին կամ երաժշտասեր ունկնդրին լսել և ընկալել նախ կատարման կերպն ու երգի բնույթը, ապա նաև այն, ինչ նույնիսկ գրառման հավելյալ նշանների կիրառությամբ երբեմն հնարավոր չէ արտացոլել: Մեջբերենք Բալուի ժողովածուից հեղինակի խոսքերը. «...որքան որ ալ «գեղարուեստական» արժեւորում ընծայուի այս երգերուն, անոնք նախ եւ առաջ վաւերագրական «փաստահնչիւններ» են՝ անպաշարօն, բներգային»⁶:

Բացառիկության մեկ այլ հանգամանքն այն է, որ վերը նշված հատորները լրացնում են ազգագրական որոշակի գոտի ներկայացնող ժողովածուների շարքը, ինչը հետազոտողներին հնարավորություն է տալիս, օրինակ, առանց նյութի համակարգման ու դրա վրա ժամանակի կորստի դուրս բերել տվյալ ազգագրական գոտու երաժշտական բարբառը:

Ժողովածուները կազմված, ծանոթագրված ու երաժշտական նյութի առումով վերծանված են ամենայն բժախնդրությամբ և գիտական բարեխղճությամբ:

Պետրոս Ալահայտոյանը նաև հրապարակախոս էր: Տարբեր տարիներին թղթակցել է Բեյրութի «Ահեկան», «Բագին», «Հայկազեան հանդես», «Ազդակ», Լոս Անջելեսի «Նոր կյանք», «Ասպարեզ» պարբերականներին: Պետք է ընդգծել գրախոսի յուրօրինակ

⁵ Պ. Ալահայտոյան, *Վան-Վասպուրականի ազգագրական բնորոշ երգային նմուշներ*, Լիբանան, «Շիրակ» տպագրություն, 2015:

⁶ Պ. Ալահայտոյան, *Բալուի (և փարածաշրջանի) երաժշտական ազգագրական հավաքածոյ*, էջ 5:

երաժշտագիտական–վերլուծական, միևնույն ժամանակ լայն հանրային ուղղված գեղարվեստական, պարզ ու ընկալելի ոճը:

Ազգագրական հավաքածուն՝ իբրև փաստավավերաթուղթ

XXI դարում, հատկապես, երբ մարդկությունը յուրաքանչյուր վայրկյան հեռանում է ավանդական մշակույթից, առանձնակի կարևոր է ավանդական միջավայրը հիշողության մեջ վառ պահած կրողից երաժշտական նյութի գրառումը: Այս դիտանկյունից քննվող հավաքածուն իր նշանակությամբ ավելին է, քան նշված առավելությունը:

Երաժշտագետ–բանահավաքը կրկնեց իր ավագ բախտակցի՝ Միհրան Թումաճանի չափազանց կարևոր ուղին: Նրանք երկուսն էլ, հասկանալով պահի լրջությունն ու անդառնալիությունը, իրենց հունձքն իրականացրեցին Սովետական Հայաստանից դուրս՝ աշխարհով մեկ սփռված արևմտահայերից: Պետրոսի դեպքում կարևոր է մեկ առավելություն. տեխնիկական տեսանկյունից ունենալով մեծ հնարավորություն, ծայնագրեց ու անմահացրեց ամենը, առաջին հերթին ցեղասպանությանը վերաբերվող փաստական վկայություններ: Դրանք խելամիտ կիրառության և գիտական բարեխղճության պայմաններում կարող են դառնալ հզոր գործիք՝ ցեղասպանության ճանաչմանը հասնելու դժվարին ճանապարհին:

Այս նյութը կարևորելով, հասկանալով դրա նշանակությունը հայ ազգի պատմական իրողությունները ճշգրիտ ձևակերպման բերելու ճանապարհին՝ միևնույն է, բանահավաքը առաջին հերթին փնտրում էր ավանդաբար փոխանցված, ինչպես ինքն էր հարցադրումներում շեշտում, **տոհմիկ** երգանմուշներ: Ըստ Ալահայտոյանի՝ *«Ինձ համար ամենակարևորը ծերունիների երգը անմահացնելուն զուգահեռ, կարևոր էր իրենց ապրած կյանքը: Այն կյանքը, որի ընթացքում փառապանքին ու ապրումներին զուգահեռ նրանք սովորել*

են երգել, երգով ինքնարդարահայտվել»⁷: Այդ տոհմիկ երգերը գտնելով ու լսելով՝ երեխայի նման խանդավառվում էր, ոգևորվում ու պլանավորում աշխարհագրական առումով հսկա շրջանակ ընդգրկող իր հունձքի հաջորդ «կանգառը»:

Ավահայտյանի այս գործունեության ընթացքն ընդգրկում է շուրջ 47 տարի՝ 1972–ից մինչ 2019 թթ., սակայն հավաքածուի առավել առատ գրառումներ գրանցվել են հատկապես 1985–1995 թթ. ընթացքում: Կրողների մեծ մասը արևմտահայեր են:

Ավահայտյանի հսկայածավալ հավաքածուի թվայնացված ու անձնագրավորված 300 միավորից յուրաքանչյուրը պարունակում է 60–240 բույս տևողությամբ նյութ: Ձայնագրությունները պարունակում են հետևյալը.

- Յեղասպանության վկայություններ,
- ազգագրական նյութեր,
- գեղջկական երգեր,
- քաղաքային երգեր,
- հատվածներ քաղաքներում տարածում գտած օպերետներից,
- աշուղական արվեստի նմուշներ,
- հոգևոր երգեր,
- Ավահայտյանի վերլուծություններ ու դասախոսություններ:

Կարևոր ենք համարում Պետրոսի մի հերթական վերլուծության ձայնագրությունը՝ կատարված 1987 թ. ապրիլի 24–ին: Այստեղ բանահավաքը ամփոփել է 1985–ի ապրիլի 24–ին կայացրած որոշման արդյունքը հանդիսացած երգահավաքման երկամյա արդյունքը՝ ֆրանսիայի երեք ծերանոցներից և ԱՄՆ–ի չորս քաղաքներից:

Անձնագրավորման գործընթացում որդեգրել ենք սկզբունք, ըստ որի՝ հանդիպած բացառիկ ու հատկապես չլսված տոհմիկ նմուշներն առանձնացնում ենք՝ իբրև հրատապ հրատարակվելիք նյութի հումք: Իսկ այս ուղերձ–վերլուծության հիման վրա համոզվեցինք

⁷ Անձնական գրույց Ավահայտյանի հետ, 2020 թ., հունվար, Լոս Անջելես:

ընտրված ճանապարհի ճշմարտացիության վրա: Պետրոսը նշում է, որ ծայնագրել է ամենն, ինչ հանդիպել է, բայց ի թիվս տարբեր ճյուղեր ու շերտեր պարունակող նյութի՝ առանձնացնում ու կարևորում է հենց գեղջկական ծագման նյութը, իբրև առաջնահերթություն ու իր հավաքչության բուն նպատակ:

Այդպիսով՝ Պետրոս Ալահայտոյանի բանահավաքչության վաղ շրջանից իբրև հրատարակության կարոտ առաջնահերթ նյութ առանձնացնում ենք.

- 1972 թ. Բեյրութում հանդիպած, ծագումով մշեցի Մովսես Մելքոնյանից ձայնագրված նյութը՝ շուրջ 50 երգեր ու պարերգեր,
- 1986 թ. Սիրիայից Ֆրանսիա՝ Վալանս հյուր եկած, ծագումով տիգրանակերցի Օվսաննա Չալըմյանից ձայնագրած նյութը՝ 8 նմուշ,
- Իբրև կարևոր գիտական հետազոտության նյութ, չնայած թրքերեն տեքստի, հետաքրքրական է մեծ տարածում գտած «Դեր Զօր չէօյլեր» երգի՝ 2 տարվա ընթացքում արձանագրած շուրջ 20 տարբերակ, որոնց կատարողները տարբեր մարդիկ են՝ գրեթե բոլորը ցեղասպանություն վերապրածներ:

Հավաքածուի նշանակության ու կարևորության մասին դեռ շատ կգրվի: Սույն հոդվածի նպատակը, փաստորեն, այդ սովոր նյութի միայն մի փոքր մասի նախնական բնութագրումն էր և առաջիկայում առաջնահերթ հրատարակության ենթակա նյութի ներկայացումը: Որպես ամփոփում մեջբերենք իր՝ Պետրոսի կարծիքը իր նախաձեռնության կարևորության ու նյութի իրական նշանակության մասին: Մեջբերումն իրականացված է ձայնագրությունից, որտեղ բանահավաքի ձայնի մեջ ամփոփված է այն նվիրումը հայրենի մշակույթին, որն իր մեջ նա կրեց ողջ կյանքում...

«Հավաքած երգերուս նշանակությունը ակնբախ է. ոչ միայն երգերը, որոնք արձանագրված են ուղղակի վերապրող երեցներու բերնեն՝ 80, 85, 92, 97 փարեկան մեր պապիկներեն ու մամիկներեն, այլ

նաև մեր ծերունիներուն կյանքին մտերիմ պատմությունները, ակա- նաբեսի վկայությունները, գյուղի, ավանի, շրջանի նկարագրություն- ները, մանկության հիշատակները մինչև 1915 և 1915-ի ընթացքին՝ թրքական և քրդական բարբարոսություններին նկարագրությունները ինքնին հայ դարին սատարող առաջնակարգ փաստեր են»⁸:

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված է հայ ազգային երաժշտության մեծ նվիրյալ, բանահավաք-երաժշտագետ, խմբավար, հասարակական գործիչ Պետրոս Ալահայտոյանի կյանքի ու գործունեության արգասիքը հանդիսացող հավաքածուի նախնական բնութագիրը: 430 տուփ մագնիտոֆոնային ձայնագրությո- ն և 125 տուփ մագնիտոֆոնային ժապավեն պարունակող այդ հսկայածա- վալ նյութը, որ բանահավաքը մեծահոգաբար հանձնել է մեզ, այսօր գտնվում է ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ժողովրդական երաժշտության բաժնի Արամ Քոչարյանի անվան ձայնադարան-արխիվում: Առաջին քայլն արված է, և նյու- թը թվայնացման և անձնագրավորման փուլում է, որից հետո մեծ սիրով ու հպարտությամբ պարտավորված ենք կազմել և հրատարակել ժողովածուներ: Շուրջ 300 տուփ նյութի նախնական անձնագրավորման հիման վրա արդեն իսկ առանձնացրել ենք առաջիկա ժողովածուի մեջ ընդգրկվելիք նյութը և հող- վածում ներկայացրել այն:

Հիմնաբառեր՝ Պետրոս Ալահայտոյան, երաժշտություն, ավանդական, բանահավաք, ձայնագրություն, բանասաց, ժողովածու:

⁸ ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ժողովրդական երաժշտության բաժնի Արամ Քոչարյանի անվան ձայնադարան-արխիվ (ԱԻՁ), տուփ Ալ118-Ն126, 17:12-18:00:

Ani Hakobyan (*Armenia*)

Institute of Arts NAS RA

THE MUSICAL–POETIC AND ETHNOLOGICAL PROFILE OF BEDROS ALAHAIDOIAN’S COLLECTION

Abstract

The paper presents a preliminary description of a folklore collection, which is the result of the life and work of Bedros Alahaidoian. He was a great devotee of traditional Armenian music, a musicologist, conductor and public figure. The collection seems to be a huge material containing 430 compact cassettes and 125 musical reels, which the collector generously donated to us. Today the collection is kept in the Aram Kocharyan Sound Library at the Department of Folk Music of the Institute of Arts of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. The first step has been taken, and the material is at the stage of digitization and cataloging, after which I am with great love and pride obliged to compile and publish. Based on a preliminary cataloging of about 300 cassettes and bobbins, I have already selected material for inclusion in the upcoming collection. This preliminary selection is presented in the article.

Keywords: Bedros Alahaidoian, music, traditional, collector, recording, narrator, collection.